

WSTĘP

Politykę zagraniczną PRL w pierwszych sześciu miesiącach 1981 r. zdominowały konsekwencje wydarzeń wewnętrznych. Ożywiona działalność NSZZ „Solidarność”, prowadzona w kraju i za granicą, wzbudzała niesłabnące międzynarodowe zainteresowanie, stając się najistotniejszym elementem polskiej polityki zagranicznej. Napięta sytuacja wewnętrzna i nasilające się sytuacje kryzysowe (m.in. wydarzenia bydgoskie) sprawiały, że wielu polityków, wojskowych, dyplomatów i publicystów uznawało groźbę interwencji ZSRR w Polsce za coraz bardziej realną. W rezultacie tzw. polski kryzys stał się kluczową kwestią dla ówczesnych stosunków międzynarodowych. Wydarzeniem, które zostało zauważone na Zachodzie oraz w państwach bloku wschodniego, było objęcie stanowiska premiera przez gen. Wojciecha Jaruzelskiego, zgodnie oceniane jako czynnik, który może ustabilizować sytuację w Polsce.

Na działania władz polskich wpływał także stale pogarszający się stan finansów państwa, a w konsekwencji brak możliwości terminowego spłacania zadłużenia zagranicznego. Skupienie na ratowaniu upadającej gospodarki oraz coraz bardziej rozpaczliwe starania o uzyskanie kolejnych kredytów i odroczenie spłaty już zaciągniętych definiowały wiodące cele polskich działań, znacząco ograniczając pole manewru w pozostałych aspektach prowadzonej polityki. Rządzącym nie tylko nie udało się przezwyciężyć narastających od 1979 r. trudności, lecz również nie byli oni w stanie zapobiec dalszemu pogłębianiu się kryzysu. W efekcie sukces rokowań finansowych z klubem paryskim stawał się czynnikiem decydującym o tym, czy uda się ustrzec gospodarkę PRL przed całkowitą zapaścią.

Istotnym elementem ówczesnych uwarunkowań było złamanie monopolu partyjno-państwowego w polityce zagranicznej. Konieczność ustosunkowania się do aktywności NSZZ „Solidarność” i cieszących się rosnącą popularnością wizyt składanych m.in. przez Lecha Wałęsę wymagała wypracowania nowego sposobu działania i zredefiniowania modelu prowadzonej polityki. Należało chociażby ustalić sposób reagowania placówek zagranicznych na liczne podróże delegatów „Solidarności”, co skutkowało m.in. powołaniem w MSZ zespołu do spraw zagranicznej aktywności NSZZ. Starano się także wpływać na wyjeżdżających za granicę delegatów „Solidarności”, m.in. w celu złagodzenia tonu wywiadów udzielanych zachodnim mediom. Z kolei w okresie kulminacji napięcia związanego z kryzysem bydgoskim wszystkim polskim placówkom (za wyjątkiem przedstawicielstw w europejskich krajach socjalistycznych) przesłano okólnik informujący o możliwym wprowadzeniu stanu wojennego, nakazując podjęcie stosownych kroków zabezpieczających (dok. nr 283).

Kryzys polski komplikował dodatkowo i tak niełatwe relacje międzyblokowe, na które wpływ wywarła wcześniejsza interwencja ZSRR w Afganistanie, a zauważalnym skutkiem pogorszenia stosunków Wschód–Zachód były problemy w rozmowach KBWE w Madrycie i impas w wiedeńskich rokowaniach rozbrojeniowych.

Polityka zagraniczna PRL prowadzona przy istniejących uwarunkowaniach stała się siłą rzeczy wielotorowa. W relacjach z ZSRR i krajami socjalistycznymi władze polskie starały się działać uspokajająco, zapewniając o kontrolowaniu sytuacji w kraju i bagatelizując incydenty antyradzieckie. W kontaktach z krajami zachodnimi podkreślano z kolei nacisk na unikanie zachodnich ingerencji w wewnętrzne sprawy Polski i relatywizowano wszelkie zachodnie uwagi na temat represji wobec środowisk opozycyjnych. Starano się także przeciwdziałać wszelkim próbom omawiania sytuacji w Polsce przez organizacje międzynarodowe, takie jak Parlament Europejski i ONZ, przeciwdziałając również wprowadzeniu sprawy polskiej pod obrady KBWE. Zarówno w stosunkach z krajami zachodnimi, jak i socjalistycznymi, a także w relacjach z EWG i MFW zabiegano o udzielenie wsparcia finansowego i pomocy żywnościowej.

Z krajami tzw. trzeciego świata prowadzono rozmowy mające doprowadzić do uzyskania intratnych kontraktów, jednak z reguły nie przynosiły one spodziewanych rezultatów. Z jednej strony PRL zaczęła być postrzegana jako niewiarygodny partner, nierealizujący swoich zobowiązań, z drugiej zaś strony – ze względu na wewnętrzny kryzys – możliwości eksportowe i inwestycyjne Polski były nader ograniczone.

Reakcją władz na wzrost zagranicznego zainteresowania sytuacją wewnętrzną PRL było wprowadzanie ograniczeń we wzajemnych kontaktach, skutkujących redukcją liczby wizyt i przede wszystkim ograniczeniem przyjazdów

dziennikarskich. W czasie stosunkowo nielicznych pobytów delegacji zachodnich starano się przeciwdziałać wszelkim próbom nawiązywania kontaktów z przedstawicielami NSZZ „Solidarność”. Władze krajów socjalistycznych, zaniepokojone tym, co działo się w Polsce, obawiając się wytworzenia podobnych nastrojów we własnych państwach, zmniejszały dotychczas istniejące ułatwienia w wymianie turystycznej, kulturalnej czy naukowej.

Specyficzne dla polityki zagranicznej PRL były relacje ze Stolicą Apostolską i próby ich wykorzystania w stosunkach władz państwowych z Episkopatem. Na kształt wzajemnych relacji dodatkowy wpływ wywarły zamach na papieża Jana Pawła II i śmierć kardynała Stefana Wyszyńskiego.

Napięcia wewnętrzne zaowocowały także wzrostem aktywności środowisk polonijnych. Z jednej strony organizacje polonijne inicjowały protesty dotyczące sytuacji politycznej, działań opozycji czy zagrożenia radziecką interwencją, z drugiej zaś strony Polonia częstokroć organizowała akcje pomocowe (zbiórki leków i żywności). Władze starały się (na ogół bezskutecznie) minimalizować kontakty organizacji polonijnych z przedstawicielami NSZZ „Solidarność” i przeciwdziałać akcjom protestacyjnym. W sprawie przyjmowania pomocy próbowały z kolei lawirować pomiędzy dramatycznym stanem gospodarki i olbrzymimi potrzebami społecznymi a negatywnymi wizerunkowo skutkami traktowania Polski jako kraju potrzebującego humanitarnego wsparcia.

W relacjach pozapolitycznych uwagę zwracają działania mające związek z kwestiami historycznymi, np. tzw. falą pruską w NRD i RFN, oraz zagadnienia związane z rocznicą zbrodni katyńskiej i rocznicą uchwalenia Konstytucji 3 maja. Kontekst historyczny był także stale obecny w relacjach polsko-żydowskich, które w dokumentowanym okresie uległy pewnej intensyfikacji.

W pierwszych sześciu miesiącach 1981 r. Polska nawiązała stosunki dyplomatyczne z Zimbabwe, które proklamowało swą niepodległość w 1980 r. (zob. dok. nr 294).

STRUKTURA MSZ

W pierwszej połowie 1981 r. roku funkcję ministra spraw zagranicznych pełnił wieloletni pracownik MSZ Józef Czyrek. Powołany na ministerialne stanowisko w sierpniu 1980 r. pozostał w rządzie również po przeprowadzonej w lutym 1981 r. zmianie na stanowisku premiera i zastąpieniu Józefa Pińkowskiego przez Wojciecha Jaruzelskiego. Czyrek był także członkiem KC PZPR, nie wszedł jednak jeszcze w skład Biura Politycznego. W składzie BP pozostał

natomiast poprzedni minister spraw zagranicznych Emil Wojtaszek, który pełnił jednocześnie funkcję sekretarza KC do spraw międzynarodowych i nadzorował (jako zastępca członka BP) prace Wydziału Zagranicznego (do 30 kwietnia 1981 r.). Kierownikiem WZ KC PZPR pozostawał (od 1977 r.) Wacław Piątkowski¹.

W dokumentowanym okresie w ścisłym kierownictwie MSZ nie doszło do zmian personalnych – funkcje wiceministrów pełnili Marian Dmochowski, Marian Dobrosielski, Tadeusz Olechowski i Józef Wiejacz. Po odwołaniu w 1980 r. Karola Nowakowskiego nieobsadzone pozostawało stanowisko dyrektora generalnego MSZ. Nie doszło również do większych zmian na stanowiskach dyrektorów poszczególnych biur i departamentów. Funkcję dyrektora Departamentu Studiów i Programowania objął Sławomir Dąbrowa (wypełniając wakat po Józefie Wiejacz, powołanym w 1980 r. na stanowisko wiceministra). Z kolei dotychczasowy dyrektor Departamentu II Ryszard Fijałkowski (w związku z objęciem funkcji ambasadora w New Delhi) został zastąpiony przez Tadeusza Mulickiego, który tym samym przestał być dyrektorem Departamentu Konsularnego. Stanowisko to powierzono Stanisławowi Pichli.

W pierwszych sześciu miesiącach 1981 r. nie doszło do żadnych zmian w strukturze centrali MSZ, składającej się w pierwszym rzędzie z departamentów terytorialnych, czyli utworzonego w 1973 r. Departamentu ds. Stosunków z ZSRR oraz Departamentu I (stosunki z europejskimi krajami socjalistycznymi), Departamentu II (sprawy Azji, Australii i Oceanii), Departamentu III (Ameryka Północna i Południowa), Departamentu IV (Europa Zachodnia), a także Departamentu V (Afryka i Bliski Wschód). Dodatkowo w skład MSZ wchodziły: Departament Studiów i Programowania, Departament Międzynarodowych Organizacji, Departament Konsularny, Departament Kadr i Szkolenia, Departament Administracji, Finansów i Inwestycji, Departament Łączności oraz Departament Prasy, Współpracy Kulturalnej i Naukowej, a także Departament Prawno-Traktatowy. W resorcie dyplomacji funkcjonowały również: Gabinet Ministra, Biuro Wojskowe, Centrum Informacji, Protokół Dyplomatyczny, Departament Archiwum i Dokumentacji Historycznej, Biuro Tłumaczy oraz Biuro ds. Socjalnych.

Strukturę MSZ w pierwszej połowie 1981 r. oraz informacje o osobach sprawujących nadzór nad poszczególnymi jednostkami organizacyjnymi i wspomnianych wyżej zmianach personalnych przedstawia organigram znajdujący się w aneksie nr I².

¹ Szerzej zob. W. Janowski, A. Kochański, *Informator o strukturze personalnej centralnego aparatu PZPR 1948–1990*, ISP PAN, Warszawa 2008 oraz T. Mołdawa, *Ludzie władzy 1944–1991. Władze państwowe i polityczne Polski według stanu na dzień 28 II 1991*, PWN, Warszawa 1991.

² Szerzej na temat struktury MSZ zob. K. Szczepanik, *Organizacja polskiej służby zagranicznej 1918–2010*, Wydawnictwo Naukowe Askon, Warszawa 2012.

PODSTAWA ŹRÓDŁOWA I KRYTERIA WYBORU

Najistotniejsze znaczenie dla kwerendy prowadzonej na potrzeby niniejszego tomu miały dokumenty zgromadzone w Archiwum MSZ oraz w mniejszym stopniu w Archiwum Akt Nowych. Dzięki pomocy udzielonej przez dra hab. Władysława Bułhaka i dra Przemysława Gasztolda możliwe było także zamieszczenie w tomie kilku dokumentów z Archiwum IPN. Do druku zakwalifikowano również jeden dokument wyselekcjonowany w czasie poszukiwań prowadzonych w Archiwum Ministerstwa Przedsiębiorczości i Technologii³, gdzie znajduje się część dokumentacji Ministerstwa Handlu Zagranicznego i Gospodarki Morskiej. Włączenie do tomu tylko jednego dokumentu spowodowane jest przechowywaniem w tym archiwum przede wszystkim materiałów dotyczących szczegółów spraw technicznych, żeglugowych i handlowych, niekwalifikujących się do wydania w ramach serii PDD.

Kwerenda prowadzona w Archiwum MSZ objęła w pierwszej kolejności tzw. Zespół Depesz, w którym przechowywana jest korespondencja szyfrowa przesyłana między centralą MSZ a poszczególnymi placówkami zagranicznymi. Szyfrogramy wysyłane do ambasad, konsulatów, misji wojskowych (Berlin Zachodni, Kaesong) i przedstawicielstw przy organizacjach międzynarodowych stanowią – wobec braku lepszego sposobu komunikacji – unikalne źródło ukazujące politykę zagraniczną „w akcji”. Korespondencja szyfrowa, ilustrując działania polskich dyplomatów, dokumentuje pełne spektrum prowadzonej aktywności. W szyfrogramach wysyłanych z placówek znajdują się informacje o rozmowach politycznych, wiadomości na temat sytuacji w kraju urzędowania czy dane o najważniejszych wydarzeniach międzynarodowych. Z kolei w depeszach przesyłanych z centrali przekazywano instrukcje dotyczące poszczególnych spraw, wiadomości o składanych wizytach czy relacje z odbywanych rozmów i wydarzeń krajowych.

Specyficzną część Zespołu Depesz stanowią tzw. okólniki (szyfrogramy okólne), czyli depesze kierowane z centrali do wszystkich lub wybranych (w zależności od poruszanej tematyki) placówek zagranicznych. W okólnikach przekazywano z reguły informacje o wydarzeniach krajowych takich jak plena czy zjazdy KC PZPR oraz o wydarzeniach międzynarodowych jak rokowania rozbrojeniowe czy sesje Zgromadzenia Ogólnego ONZ (wraz z instrukcją o sposobie ich naświetlania). Ze względu na kryzys polityczno-gospodarczy, jaki trawił Polskę w dokumentowanym okresie, znaczna część okólników poświęcona została sytuacji wewnętrznej oraz działalności NSZZ „Solidarność”,

³ Aktualnie Archiwum Ministerstwa Rozwoju i Technologii.

stanowiąc tym samym formę wytycznych dla dyplomatów co do sposobu informowania o narastających problemach i działaniach niezależnych związków zawodowych.

Niewątpliwą zaletą okólników jest ich skrótowa forma, która sprawia, że są znacznie bardziej interesujące niż wielostronicowe notatki, zawierające szereg pobocznych, mniej istotnych dla historii polskiej dyplomacji wątków. Ponadto skondensowana forma okólników pozwala na zamieszczenie w tomie większej liczby archiwaliów, co z kolei przekłada się na pełniejsze zobrazowanie całokształtu polskiej polityki zagranicznej w dokumentowanym okresie.

Kolejną zaletą wynikającą z wykorzystywania szyfrogramów okólnych jest unikanie wielokrotnego publikowania tych samych informacji. W notatkach bowiem częstokroć powielano diagnozy i wytyczne, zwłaszcza w przypadku przedstawiania polskiego stanowiska w konkretnych sprawach. Przykładowo informacje o stosunku PRL do KBWE, spraw rozbrojenia, sesji ONZ czy kryzysów politycznych trafiały do notatek (często w identycznej formie), które przygotowywano sztapowo na potrzeby udokumentowania kolejnych dwustronnych spotkań.

Przekazywanie wiadomości za pomocą szyfrogramów (w tym okólników) było przedsięwzięciem kosztownym, wymuszało więc rezygnację z charakterystycznej dla okresu PRL nowomowy i frazeologii, co w oczywisty sposób poprawiło komunikatywność dokumentów. Znaczące wykorzystywanie w tomie szyfrogramów nie oznacza oczywiście rezygnacji z publikowania notatek, sprawozdań czy raportów, których szeroki wybór również został zakwalifikowany do druku w ramach niniejszego tomu.

Szyfrogramy (w tym okólniki), jak również pozostałe dokumenty zamieszczono w tomie także jako obszerne cytaty w przypisach, co pozwoliło na ukazanie szerszego kontekstu lub dalszego ciągu czy genezy danej sprawy.

Poza kwerendą przeprowadzoną w Zespole Depesz poszukiwaniami objęto spuściznę aktową wytworzoną przez wszystkie komórki organizacyjne resortu. Najistotniejsze znaczenie miały materiały wytworzone przez departamenty terytorialne, odpowiedzialne za relacje dwustronne z poszczególnymi państwami. Spośród departamentów problemowych odnotować z kolei należy wzrost zaangażowania Departamentu Prasy, Współpracy Kulturalnej i Naukowej, wynikający z rosnącego światowego zainteresowania sytuacją wewnętrzną w Polsce. Potrzeba intensyfikacji działalności informacyjnej i reakcji na aktywność zagranicznych mediów wymuszała ponadstandardowe działania zarówno placówek, jak i centrali MSZ, w której to właśnie DPWKiN odpowiadał za sprawy propagandowe. Spoczywał na nim także obowiązek współpracy z zagranicznymi dziennikarzami, co w praktyce sprowadzało się do prób ograniczania

ich przyjazdów do Polski. Sytuacja wewnętrzna PRL wpłynęła również na zakres obowiązków Departamentu Konsularnego (ograniczenia wizowe i sprawy polonijne).

Do tomu zakwalifikowano też dokumenty wytworzone przez Gabinet Ministra, Departament Studiów i Programowania oraz Departament Międzynarodowych Organizacji. W przypadku DSiP i DMO można odnotować nasilone podejmowanie czynności związanych z koniecznością wypracowania nowego sposobu prowadzenia polityki zagranicznej w sytuacji przejawiania przez NSZZ „Solidarność” aktywności zagranicznej, w tym dotyczącej udziału w pracach organizacji międzynarodowych. Wydaje się także, że zmiana na stanowisku premiera, do której doszło na początku roku, zaowocowała dodatkowo większą liczbą dokumentów o charakterze analitycznym i planistycznym. Zmiana przywództwa wytwarza z reguły sytuację, w której administracja państwowa wobec „nowego otwarcia” z większym entuzjazmem przystępuje do tworzenia planów i strategii.

Warto podkreślić, iż w zbiorach Archiwum MSZ znajdują się nie tylko dokumenty wytworzone przez resort dyplomacji, lecz także materiały MON, MSW czy resortów gospodarczych, które trafiły do MSZ w ramach współpracy między poszczególnymi jednostkami. Ministerstwo Spraw Zagranicznych zapewniało także łączność szyfrową z placówkami zagranicznymi, z której korzystały inne ministerstwa (przede wszystkim MHZiGM), co umożliwiło zamieszczenie w tomie dokumentów dotyczących spraw handlowych i gospodarczych (szczególnie istotnych w dobie kryzysu).

Kwerenda prowadzona w Archiwum Akt Nowych objęła przede wszystkim dokumentację zespołu KC PZPR, ze szczególnym uwzględnieniem dokumentów Biura Politycznego, Sekretariatu KC, Kancelarii Sekretariatu, Wydziału Zagranicznego oraz Sekretariatu I Sekretarza. Spośród dokumentów zgromadzonych w AAN do druku zakwalifikowano wybrane protokoły posiedzeń Biura Politycznego (z reguły dotyczące spraw zagranicznych), jak też notatki przygotowane na potrzeby posiedzeń BP. Zdecydowano także o publikacji znajdujących się w AAN materiałów przygotowywanych przez Komisję Planowania przy Radzie Ministrów oraz notatek sporządzonych przez poszczególne wydziały Komitetu Centralnego. Ilustracyjnie zamieszczono ponadto protokoły posiedzeń Podstawowych Organizacji Partyjnych przy wybranych placówkach zagranicznych.

Wśród zbiorów AAN znalazły się dokumenty zgromadzone w zespole Urzędu Rady Ministrów oraz w rządziej wykorzystywanej przez historyków kolekcji Urzędu Rady Ministrów – Kancelarii Tajnej, gdzie przechowywane są m.in.

dokumenty dotyczące zadłużenia zagranicznego PRL oraz niektóre stenogramy posiedzeń Rady Ministrów.

Nie udało się jednak niestety pozyskać odpowiednich materiałów z tej części dokumentacji MHZiGM, która zgromadzona jest w AAN. Materiały te, ze względu na swą szczegółowość i koncentrację na sprawach technicznych, nie kwalifikują się do druku w ramach serii PDD. Generalnie materiały, którymi dysponuje AAN, stanowią mniej niż 10% dokumentów publikowanych w tomie, w przytłaczającej większości wykorzystującym dokumentację z Archiwum MSZ.

Stan zachowania zasobu archiwalnego w AAN i AMSZ dla pierwszej połowy 1981 r. należy ocenić jako dobry, co oczywiście nie oznacza, że wszystkie akta kategorii A zachowały się w stu procentach. W szczególnie istotnym Zespole Depesz zachowała się zdecydowana większość wysyłanych szyfrogramów. W 1981 r. funkcjonowało 71 przedstawicielstw zagranicznych dysponujących łącznością szyfrową (część placówek, jak np. ambasada w Katmandu, nie posiadała radiostacji umożliwiających przesyłanie szyfrogramów). Od stycznia do czerwca 1981 r. placówki te wysłały ich niespełna 7,5 tysiąca. Z kolei z centrali MSZ do poszczególnych przedstawicielstw wysłano ponad 4,5 tys. depesz, co oznacza, że łącznie – w dokumentowanym okresie – sporządzono ok. 12 tys. szyfrogramów⁴. Szyfrogramy w Archiwum MSZ znajdują się także (w formie tzw. wyciągów korespondencyjnych) w spuściznach poszczególnych biur i departamentów, jako dokumenty włączone do teczek poświęconych konkretnym sprawom.

Szyfrogramy z Zespołu Depesz ułożone są w kolejności alfabetycznej według nazw miast, w których znajdowały się polskie placówki (od Addis Abeby do Wiednia). Niekiedy brakuje pojedynczych dokumentów, zdarza się też, że niektóre z nich umieszczone zostały w nieodpowiednich teczkach – przykładowo szyfrogram ambasady w Waszyngtonie z 5 stycznia 1981 r. (opublikowany w niniejszym tomie jako dok. nr 8) znajduje się w teczce z szyfrogramami wysłanymi przez ambasadę w Tokio. Zarówno pomyłki, jak i braki wynikają najprawdopodobniej z niedostatków procesu archiwizowania dokumentacji i nie wpływają zasadniczo na pozytywną ocenę stanu zachowania szyfrogramów⁵. Na równie dobrą ocenę zasługuje także dokumentacja wytworzona przez departamenty terytorialne i problemowe MSZ oraz materiały AAN.

⁴ Protokół zdawczo-odbiorczy Departamentu Łączności MSZ z 13 kwietnia 1984 r.; AMSZ, DŁ 23/84, w. 1.

⁵ Dla okresu wcześniejszego (lata 40. i 50.) stan zachowania Zespołu Depesz jest nieporównywalnie gorszy.

Nie oznacza to, że w zasobie archiwalnym odnaleźć można było dokumenty ilustrujące wszystkie najważniejsze wydarzenia. Nie udało się odszukać chociażby notatki z rozmowy Leonida Breżniewa ze Stanisławem Kanią i Wojciechem Jaruzelskim, która odbyła się 4 marca 1981 r. (spotkanie zorganizowano na zakończenie pobytu polskiej delegacji partyjno-państwowej, przebywającej w Moskwie w związku z obradami XXVI zjazdu KC KPZR). Bezowocnie zakończyły się również poszukiwania polskiej notatki ze spotkania Kani i Jaruzelskiego z Jurijem Andropowem i Dmitrijem Ustinowem, do którego doszło w Brześciu nad Bugiem nocą z 3 na 4 kwietnia 1981 r. Prawdopodobnie strona polska w ogóle nie sporządziła notatek z tych rozmów, a w tomie znalazły się jedynie dokumenty pośrednio odnoszące się do dyskusji prowadzonych w czasie XXVI zjazdu KPZR. Zgodnie z zasadami przyjętymi dla serii Polskie Dokumenty Dyplomatyczne nie zamieszczano dokumentów niepolskiej proveniencji czy spisanych po latach wspomnień, które przybliżają przebieg obydwu spotkań.

Dokumenty pochodzące z Archiwum IPN występują w tomie jedynie incydentalnie. Seria PDD – wzorem jej zagranicznych odpowiedników – koncentruje się na publikacji archiwaliów proveniencji dyplomatycznej, jej celem nie jest bowiem ilustrowanie poczynąń wywiadowczych. Warto jednak zwrócić uwagę na kwestię wiarygodności relacji przekazywanych przez pracowników wywiadu. Przykładowo w dokumencie nr 73 sygnowanym przez dyrektora Departamentu I MSW opisano wizytę delegacji NSZZ „Solidarność” z Lechem Wałęsą na czele w Rzymie. Wiele uwagi w notatce poświęcono spotkaniom poszczególnych delegatów, między innymi z pozostającymi na emigracji działaczami opozycyjnymi Aleksandrem i Eugeniuszem Smolarami. Tymczasem obydwaj opozycjoniści zaprzeczają, że brali udział w tych rozmowach, twierdząc, iż w ogóle nie przebywali w Rzymie w czasie pobytu delegacji⁶.

Publikowane w tomie dokumenty pochodzą z pierwszej połowy 1981 r. Cezura początkowa nie budzi wątpliwości – wynika z zasady przyjętej przed laty przez Komitet Redakcyjny serii PDD i wyznacza ją początek roku kalendarzowego. Wyjaśnień wymaga jednak cezura końcowa, czyli 30 czerwca 1981 r., która bierze się z konieczności opublikowania dokumentów z 1981 r. w dwóch odrębnych tomach. Początkowo wprawdzie planowano standardową edycję jednotomową, jednakże po zakończeniu kwerendy archiwalnej postanowiono – podobnie jak w przypadku tomów za 1980 r. – o publikacji dwóch wolumenów. Decyzja taka została podjęta ze względu na znaczenie ilustrowanych wydarzeń – 1981 r. to jeden z najważniejszych okresów w powojennej historii Polski. Działania (w tym również zagraniczne) podejmowane przez NSZZ „Solidarność”, międzynarodowe reperkusje okoliczności wewnętrznych, groźba

⁶ Relacja Aleksandra i Eugeniusza Smolarów z lipca 2021 r.

radzieckiej interwencji i wreszcie wprowadzenie stanu wojennego wiązały się z powinnością ich ponadstandardowego udokumentowania, wykraczającego poza normalną praktykę serii. Pewną rolę odegrały także względy praktyczne (wspomniany wyżej dobry stan zachowania zasobu archiwalnego, decydujący o szerokim zakresie źródeł) i chęć zapoznania czytelników z jak najobszerniejszym wyborem nieznanych dotychczas dokumentów.

Kwalifikując poszczególne dokumenty do druku, kierowano się obowiązującą w serii PDD zasadą prezentowania całokształtu polityki zagranicznej w danym okresie. Z tego też powodu w procesie selekcji dokumentów starano się dokonać takiego wyboru, aby w możliwie pełny sposób ukazać całe spektrum działań polskiej dyplomacji i zobrazować relacje PRL z jak największą liczbą państw. Pamiętano przy tym o zachowaniu należytych proporcji pomiędzy wagą relacji z poszczególnym krajem a liczbą dokumentów. W efekcie z oczywistych względów znacznie więcej archiwaliów poświęcono stosunkom z najważniejszymi z polskiego punktu widzenia krajami, takimi jak ZSRR, USA czy RFN, niż relacjom z Nepalem czy Wyspami Świętego Tomasza i Książęcą.

W procesie selekcji publikowanego materiału pewne znaczenie miała także pragmatyka. Część obszernych relacji zastępowano – bez utraty wartości merytorycznej – krótszymi okólnikami czy szyfrogramami. Starano się unikać dokumentów ukazujących w całości sytuację wewnętrzną danego kraju. Wyjątki od tej zasady dotyczą wydarzeń, które miały bezpośredni wpływ na relacje z Polską lub tych o istotnym znaczeniu dla polityki międzynarodowej. Z tego powodu w tomie znalazły się przykładowo materiały o zamachach na prezydenta USA i Jana Pawła II (dok. nr 284, 395 i 421), nieudanej próbie przewrotu w Hiszpanii (dok. nr 175), wojskowym zamachu stanu w Bangladeszu (dok. nr 442) czy ataku wojsk Izraela na reaktor atomowy w Iraku (dok. nr 468 i 477).

W procesie selekcji starano się także zminimalizować liczbę dokumentów poświęconych w całości szczegółowym kwestiom gospodarczym. Zadanie to niekiedy było niezwykle trudne w realizacji, bowiem relacje PRL z niektórymi krajami (głównie afrykańskimi i bliskowschodnimi) sprowadzały się w zasadzie do kontaktów czysto handlowych. Ponadto pogłębiający się kryzys gospodarczy w Polsce sprawiał, iż znaczna części zagranicznej aktywności PRL uległa zauważalnej ekonomizacji.

Pomijanie archiwaliów związanych ściśle z sytuacją wewnętrzną danego państwa czy z jego relacjami z krajami trzecimi wpłynęło na publikację części dokumentów we fragmentach. Dotyczyło to szczególnie obszernych materiałów, których tylko część poświęcono polityce zagranicznej. W przypadku stenogramów i protokołów posiedzeń Rady Ministrów i Biura Politycznego opublikowano jedynie to, co dotyczyło kontaktów międzynarodowych, natomiast

co do obszernych raportów rocznych poszczególnych ambasad zdecydowano się na fragmenty bezpośrednio odnoszące się do kontaktów danego państwa z Polską.

Do tomu włączono także kilka dokumentów poświęconych kwestiom organizacyjnym i sposobowi funkcjonowania resortu spraw zagranicznych, które wpływały w pewnym stopniu na charakter dyplomacji. Tego typu technalia znalazły się w aneksie nr I.

Podobnie jak w innych tego typu zagranicznych seriach wydawniczych rezygnowano z reguły z przedrukowywania materiałów oficjalnych, takich jak traktaty, umowy, układy dwustronne i wielostronne, porozumienia, komunikaty, deklaracje, oświadczenia czy konwencje. Warto w tym miejscu odwołać się do powszechnie znanej i najstarszej tego typu serii wydawniczej, jaką jest *Foreign Relations of the United States*, której polski odpowiednik stanowi seria PDD. FRUS nie zamieszcza materiałów oficjalnych, ogłaszanych w odrębnym wydawnictwie – *United States Treaties and Other International Agreements*. Z kolei spis ważniejszych bilateralnych umów międzynarodowych zawartych przez Polskę w pierwszej połowie 1981 r. został opublikowany w aneksie nr III.

Decyzją Komitetu Redakcyjnego serii PDD zrezygnowano także z zamieszczania dokumentów wytworzonych przez NSZZ „Solidarność”. Kierowano się obowiązującą w tego typu seriach zasadą publikowania dokumentów ukazujących działania dyplomatyczne podejmowane przez władze państwowe. Zauważyć przy tym należy, że ewentualna publikacja materiałów „Solidarności” byłaby wielce problematyczna ze względu na brak sformalizowanych zasad dokumentowania własnej zagranicznej działalności przez NSZZ.

OPRACOWANIE DOKUMENTÓW

Dokumenty w tomie ułożone zostały w kolejności chronologicznej wg daty ich sporządzenia (nie wg daty wysłania lub otrzymania przez odbiorcę). Zdarzało się bowiem, że konkretny dokument wysyłany był nawet z kilkudniowym opóźnieniem, a w przypadku notatek przesyłanych z odległych palcówek docierał do centrali zgodnie z rytmem niezbyt częstych podróży kurierskich.

Wszystkie dokumenty zostały oznaczone numerem porządkowym oraz tytułem (główką), w którym zamieszczono datę dzienną wytworzenia każdego dokumentu, informacje o jego autorze i odbiorcy, a także skrótową informację o treści danego materiału. W przypadku braku możliwości precyzyjnego ustalenia datacji podawano w nawiasie kwadratowym datę przybliżoną. W odniesieniu

do pięciu dokumentów wobec braku stuprocentowej pewności co do ich autorów umieszczono przy prawdopodobnym wytwórcy znak zapytania w nawiasie kwadratowym, wskazujący na wątpliwości identyfikacyjne.

Przy szyfrogramach wysyłanych z placówek do MSZ rezygnowano z każdorazowego podawania odbiorcy, centrala była bowiem najczęstszym adresatem przesyłanej korespondencji szyfrowej. W okresie PRL w zasadzie nie dochodziło do sytuacji, w której placówki rozsyłałyby szyfrogramy bezpośrednio między sobą. Niniejszy tom zawiera jedynie dwa szyfrogramy wysłane do centrali przez konsulat generalny w Chicago, które otrzymał także ambasador w Waszyngtonie. Podkreślić jednak należy, że obydwie placówki znajdowały się na terenie tego samego kraju, a konsulat generalny podlegał formalnie ambasadzie. Wśród dokumentów opublikowanych w niniejszym tomie nie odnotowano tym samym materiałów wysyłanych bezpośrednio pomiędzy placówkami znajdującymi się w różnych krajach.

Niektóre z szyfrogramów docierające z placówek adresowane były jedynie do osób spoza MSZ (bezpośrednio do premiera bądź do KC PZPR, MHZiGM czy Ministerstwa Finansów). W sytuacji gdy wśród adresatów konkretnego szyfrogramu nie było przedstawiciela resortu spraw zagranicznych, w główce zamieszczano również informacje o podanym odbiorcy. Warto podkreślić, że gdy placówka nie umieszczała przedstawiciela MSZ wśród adresatów, szyfrogram taki i tak najczęściej trafiał do odpowiedniej komórki ministerstwa, w wyniku rozszerzania rozdzielnika dokonanego już w centrali MSZ (po rozszyfrowaniu).

Publikując poszczególne dokumenty, rezygnowano z podawania informacji, czy dany dokument jest kopią, odpisem, czy oryginałem. Część materiałów przepisywano bowiem w wielu (czasem nawet kilkudziesięciu) egzemplarzach.

Gdy dany dokument przesyłany był poza centralę MSZ, informację o jego zewnętrznych odbiorcach zamieszczano w przypisie. W przypisach zawierano także informację z pism przewodnich, których z reguły nie publikowano. Nie podawano również rozdzielników wewnętrznych, które czasami obejmowały nawet kilkadziesiąt osób.

Zdecydowana większość archiwaliów została wydana w całości – jedynie 25 spośród 526 dokumentów wchodzących w skład tomu opublikowano we fragmentach (zgodnie ze wspomnianymi wyżej zasadami). Pominięte części oznaczono nawiasem kwadratowym, w przypisie zawierając informację o tym, czego dotyczyło opuszczenie. Stosowano przy tym zasadę sporządzania jednego przypisu na potrzeby danego dokumentu, sygnalizując zbiorczo przy pierwszym pominięciu o wszystkich brakach w danym dokumencie. Dodatkowo w główkach informowano o tym, iż mamy do czynienia z fragmentem (lub fragmentami) dokumentu.

Zdecydowana większość przytaczanych materiałów miała charakter tajny, ściśle tajny lub tajny specjalnego znaczenia i klauzule te zachowano. Tylko jeden z publikowanych w tomie dokumentów (dok. nr 92) zamieszczono na podstawie rękopisu, informację na ten temat zamieszczając także w metryce (poza stałe materiały to maszynopisy). W sześciu przypadkach archiwalia wydano na podstawie projektów (a nie wersji finalnych), co zostało zaznaczone w główce.

Merytoryczne przypisy odredakcyjne, podobnie jak ma to miejsce w innych tego typu seriach za granicą, ograniczono do niezbędnego minimum. Zrezygnowano z przypisów biograficznych, a wzmianki o funkcjach pełnionych w pierwszej połowie 1981 r. umieszczono w indeksie osobowym. W rezultacie w tomie znalazło się ponad 700 przypisów, w których m.in. obszernie wykorzystywano w formie cytatów elementy dokumentów archiwalnych. Wyszukiwanie potrzebnych informacji ułatwia rozbudowany indeks rzeczowo-geograficzny, zawierający szczegółowe odniesienia do konkretnych spraw i wydarzeń. Skróty i skrótowce, które pojawiają się w dokumentach, rozwinięto w wykazie skrótów znajdującym się w końcowej części publikacji.

Pewne wyzwanie edytorskie stanowi sposób zapisu nazwisk pojawiających się w dokumentach. Oczywiście pomyłki literowe poprawiano najczęściej bez zaznaczania, nie zmieniano jednak oryginalnej pisowni nazwisk obcych, jeżeli pojawiały się w dokumentach w wersji spolonizowanej (np. Ceausescu zamiast Ceașescu). Nie ingerowano także w często nieprawidłowy sposób odmiany obcych nazwisk. Prawidłowy zapis znalazł się w indeksie osobowym.

Dokumenty zawarte w tomie opublikowano zgodnie z ówczesnymi zasadami ortograficznymi, rezygnując z uwspółcześniania pisowni. W edycji dokumentów kierowano się w efekcie zasadami ortograficznymi obowiązującymi w 1980 r. Nieliczne poprawki ograniczono do wyeliminowania jednoznacznych błędów literowych i skorygowania usterek interpunkcyjnych oraz ortograficznych. Nie poprawiono sposobu używania wielkich liter, które w pismach urzędowych stosowano w nadmiarze. Nie ingerowano także w sytuacjach, gdy publikacja dokumentu miała miejsce na podstawie jego wstępnej wersji, sporządzonej z użyciem jedynie małych liter (dok. nr 334). Zachowano także oryginalną stylistykę dokumentów, a w sytuacjach szczególnych niezręczności lub ewidentnych pomyłek mogących zakłócać czytelność danego dokumentu pośilkowano się odpowiednim przypisem literowym. Rzadkie dopiski redakcyjne, ułatwiające zrozumienie tekstu lub korygujące oczywiste pomyłki, oznaczono nawiasami kwadratowymi.

Ponad 90% opublikowanych w tomie archiwaliów to inedita, jednakże – ze względu na znaczenie wydarzeń pierwszej połowy 1981 r. – niektóre dokumenty zostały już ogłoszone drukiem. Mowa przede wszystkim o materiałach dotyczących relacji z krajami socjalistycznymi i ich reakcji na wydarzenia w Polsce,

które zostały opublikowane w dwutomowym zbiorze, zawierającym także materiały niepolskiego pochodzenia. Pierwsza część wydawnictwa obejmuje okres od sierpnia 1980 r. do marca 1981 r., natomiast w tomie drugim zawarto materiały z okresu od kwietnia 1981 r. do 1984 r. (oraz dodatkowo dokumenty w aneksie z lat 1980–1984). W niniejszej publikacji znalazło się 14 dokumentów opublikowanych w tomie I oraz 16, które ukazały już się (czasem we fragmentach) w tomie II.

Zainteresowaniem edytorów źródeł cieszyły się także protokoły posiedzeń BP KC PZPR, które zamieszczano w niniejszym tomie tylko wtedy, jeśli dotyczyły spraw międzynarodowych. Ostatecznie do edycji zakwalifikowano 6 tego typu dokumentów (najczęściej nieprzytaczanych w całości). Jako że protokoły te były publikowane już niejednokrotnie, w tomie podano informację o najnowszym chronologicznie wydawnictwie, rezygnując z odniesień do wcześniejszej edycji.

W tomie znalazły się także 2 dokumenty opublikowane wcześniej (we fragmentach) w zbiorze poświęconym stosunkom polsko-niemieckim (dotyczącym relacji Polski zarówno z NRD, jak i z RFN).

Incydentalnie zdarzało się także, że w przypisach odredakcyjnych przywoływano dokumenty, które były już publikowane. Ze względu jednak na wykorzystanie z reguły jedynie krótkich cytatów zrezygnowano z podawania szczegółowej informacji bibliograficznej.

Podkreślić przy tym należy, iż zgodnie z zasadami serii PDD wszystkie zamieszczone (również w formie przypisów) w tomie dokumenty wydano na podstawie oryginałów znajdujących się w archiwach, całkowicie rezygnując z przytaczania archiwaliów jedynie na podstawie wcześniejszych edycji. Wzmianka o wcześniejszej publikacji danego dokumentu umieszczona została w metryczce (za sygnaturą), przy zastosowaniu poniższych skrótowych zapisów bibliograficznych:

– Polityka wobec Niemiec – M. Tomala (wstęp, wybór i opracowanie dokumentów), *Polityka i dyplomacja polska wobec Niemiec*, t. II: 1971–1990, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2006;

– Przed i po 13 grudnia – Ł. Kamiński (wybór, wstęp i opracowanie), *Przed i po 13 grudnia. Państwa bloku wschodniego wobec kryzysu w PRL 1980–1982. Tom II (kwiecień 1981 – grudzień 1982)*, IPN, Warszawa 2006;

– Przed i po 13 grudnia, t. II – Ł. Kamiński (wybór, wstęp i opracowanie), *Przed i po 13 grudnia. Państwa bloku wschodniego wobec kryzysu w PRL 1980–1982. Tom I (sierpień 1980 – marzec 1981)*, IPN, Warszawa 2007;

– PZPR a Solidarność – T. Kozłowski (wstęp), *PZPR a Solidarność 1980–1981. Tajne dokumenty Biura Politycznego*, IPN, Warszawa 2013.

Przypisy oryginalnie istniejące w dokumentach, oznaczone znakami: x, xx itd., umieszczono między przypisami odrędkcyjnymi oznaczonymi cyframi. Cechy charakterystyczne dokumentu – podkreślenia, odręczne uwagi na marginesie czy komentarze – opatrzone przypisami literowymi:

^a...^a tak w tekście,

^b...^b komentarz odręczny,

^c...^c odręczna poprawka w tekście lub dopisek,

^d...^d podkreślenie odręczne,

^e...^e zakreślone na marginesie,

^f...^f podpis odręczny,

^g...^g podpis nieczytelny,

^h...^h przekreślone,

ⁱ...ⁱ tekst nieczytelny,

^j...^j znak zapytania.

PODZIĘKOWANIA

W pierwszej kolejności dziękuję pracownikom Archiwum MSZ i Archiwum Akt Nowych za pomoc udzieloną w trakcie kwerend prowadzonych na potrzeby niniejszego tomu.

Słowa wdzięczności kieruję także pod adresem recenzentów tomu: dr. hab. Władysława Bułhaka i prof. Andrzeja Paczkowskiego za różnorodne uwagi i wnikliwe recenzje. Dziękuję również członkom Komitetu Redakcyjnego serii Polskie Dokumenty Dyplomatyczne za szereg sugestii zgłoszonych w czasie kolejnych posiedzeń Komitetu.

Dziękuję dr. Przemysławowi Gasztoldowi, którego pomoc umożliwiła umieszczenie w tomie dokumentów pochodzących z Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej. Wsparcia w tym samym zakresie udzielił także recenzent tomu – dr hab. Władysław Bułhak.

Przygotowanie każdego tomu PDD wymaga opracowania przypisów odrędkcyjnych, ustalenia datacji, autorstwa publikowanych materiałów, wykonania indeksów rzeczowego i osobowego, zestawienia wykazu skrótów, jak również dostarcia do wielu, często niszowych, informacji oraz ich weryfikacji. Pomocy w ustaleniu niektórych (głównie biograficznych) kwestii szczegółowych i wyjaśnieniu

części niuansów udzielili P.T.: Witold Bagieński, Władysław Bułhak, Alexander Braune, Paweł Ceranka, Przemysław Gasztold, Tytus Jaskułowski, Matthew Jordan, Veronika Jóźwiak, Patryk Kugiel, Jerzy Łazor, Atsuta Miruko, Mircea Munteanu, Łukasz Ogrodnik, Dorothee Pautsch, Krzysztof Plomiński, Aleksander i Eugeniusz Smolarowie, Jerzy Smoliński, Lars Fredrik Stöcker, Krzysztof Szczepanik, Justyna Szczudlik i Bartłomiej Znojek. Pomocą służyli także pracownicy Archiwum Ministerstwa Rozwoju i Technologii, umożliwiając ustalenie danych biograficznych pracowników przedstawicielstw handlu zagranicznego oraz poszczególnych biur rady handlowego i centrali dawnego MHZiGM.

Podziękowania należą się także prof. Włodzimierzowi Borodziejowi, redaktorowi naczelnemu serii PDD, i Marcinowi Furdynie, sekretarzowi Komitetu Redakcyjnego PDD, za stałą współpracę podczas kolejnych etapów prac nad tomem.

Piotr Długolecki

PS.

Niniejszy tom jest 28., który ukazuje się w ramach serii PDD, i zarazem pierwszym, który został opublikowany po śmierci Profesora Włodzimierza Borodzieja – współtwórcy i inicjatora Polskich Dokumentów Dyplomatycznych.

Profesor Borodziej przez niemal 20 lat pełnił funkcję redaktora naczelnego i wiceprzewodniczącego Komitetu Redakcyjnego serii PDD, wspierając przedsięwzięcie swoją wiedzą i doświadczeniem. Bez Jego poświęcenia, pasji i determinacji trudno wyobrazić sobie utworzenie i wieloletnie funkcjonowanie serii. Dzięki Jego nieocenionemu wsparciu i współpracy z redaktorami poszczególnych tomów do obiegu naukowego wprowadzono kilkanaście tysięcy dokumentów ilustrujących polską politykę zagraniczną w XX wieku. W wyniku zaangażowania prof. Borodzieja seria PDD stała się trwałym elementem badań nad historią polskiej dyplomacji, dorównując seriom istniejącym od lat w krajach zachodnich i wypełniając lukę w polskiej literaturze naukowej.

Oddając do druku niniejszy tom, składałam w imieniu własnym, a także w imieniu redakcji PDD serdeczne podziękowania za wieloletnią wspólną pracę, która była nie tylko realizacją przedsięwzięcia wydawniczego, ale także pasjonującą przygodą intelektualną.

P.D.